

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

TUPROQLAR GEOGRAFIYASI
O'QUV DASTURI

Bilim sohasi: 500 000 – Tabiiy fanlar, matematika va statistika

Ta'lim/sohasi: 530 000 – Fizika va tabiiy fanlar

Ta'lim yo'nalishi: 60530200 – Geografiya

Chirchiq- 2024

Fan/Modul kodi TG 1206		O'quv yili 2024-2025	Semestr 2	ECTS-Kreditlar 6	
Fan/Modul turi Majburiy		Ta'lim tili O'zbek/rus		Xaftadagi dars soatlari 6	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)	Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)	
	Tuproqlar geografiyasi	90	90	180	
2.	I. Fanning mazmuni Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarga “Tuproqlar geografiyasi” fanining maqsad va vazifasi, tuproqning ko'p komponentli va ko'p fazali murakkab biokos modda ekanligi, tuproqlar tasnifi, turoqlarni o'rganish tarixi, tuproqlarning tarqalish qonuniyatlari, tuproqlardan oqilona foydalanish hamda muhofaza qilish haqida bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Fanning vazifasi – talabalarga tuproq hosil qiluvchi omillar, ularning o'zaro bog'liqligi, tuproq hosil bo'lish jarayonlarini o'rganish va dalada tuproqlarni xaritaga olish metodlari, kompleks tuproq-geografik tadqiqotlarni olib borish metodikasi, tuproq morfologiyasi, minetologik va kimyoviy tarkibi, tuproqdagi o'ganik moddalar, tuproq unumdorligi, tuproqlarning gorizontaal va vertikal mintaqalar bo'yicha tarqalish qonuniyatlari, tuproqning ekologik holatini baholash, tuproqlarning sho'rlanishi va ifloslanishi, ularni muhofaza qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish bo'yicha malaka hosil qilishdan iborat. II. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari) II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi: 1-mavzu. Kirish. Tuproq haqida umumiy tushuncha. Tuproqlar geografiyasining fan sifatida shakllanishi Kirish. Fanning maqsad va vazifasi. Tuproq haqida umumiy tushuncha. Tuproq – ochiq biokos tizim sifatida. Tuproq – landshaftning ko'zgusi. Tuproqning global funksiyasi. Tuproqshunoslikning maqsad va vazifasi, tarmoqlari. Tuproqlar geografiyasining fan sifatida shakllanishi. Tuproqlarni tadqiq qilish metodlari. 2-mavzu. Tuproqlarni tadqiq qilish tarixi Tuproq haqidagi dastlabki ma'lumotlar. O'rta asr sharq olimlarining tuproq haqidagi bilimlari. Tuproq haqidagi ta'limotning rivojlanishi. Yevropa va rus olimlarining tuproqshunoslikka qo'shgan hissalar. Tuproqshunoslikning Dokuchayev davrida rivojlanishi. O'rta Osiyo va O'zbekistonda tuproqlarning tadqiq qilinishi.				

3-mavzu. Giperegenez jarayoni va tuproq hosil qiluvchi tog' jinslarining vujudga kelishi

Giperegenez (nurash) jarayoni. Mineral va tog' jinslari. Fizik, biologik, kimyoviy nurash. Tuproq ona jinsi va tuproqning mexanik tarkibi. Tuproq paydo qiluvchi ona jinslar. Tuproqlarning umumiy fizik va fizik-kimyoviy xususdalari. Tuproq va tuproq hosil qiluvchi jinslarning mineral va kimyoviy tarkibi.

4-mavzu. Tuproq hosil qiluvchi omillar.

Tuproq hosil qiluvchi omillar. Asosiy tuproq hosil qiluvchi jinslar. Tuproq hosil qiluvchi jarayonlar. Tuproq paydo bo'lishi, rivojlanishi va unumdorligini belgilovchi asosiy omillar. Suvning tuproq hosil bo'lishidagi ahamiyati.

Iqlim tuproq hosil bishida asosiy omil sifatida. Biologik, tuproq ona jinsining, relyefning, vaqtning va inson xo'jalik faoliyatining tuproq hosil bo'lishidagi roli. Tuproq hosil bo'lishining umumiy sxemasi.

5-mavzu. Tuproqlarning nomenklaturasi va klassifikatsiyasi. Tuproq morfologiyasi

Tuproqlarning nomenklaturasi, taksonomiyasi va diagnostikasi. Tuproqlar klassifikatsiyasi va prinsiplari. Tuproq klassifikatsiyasi bilan shug'ullangan olimlar va ularning ishlari tahlili.

Tuproq morfologiyasi. Tuproq profili va genetik gorizontlari. Tuproq profili tuzilishining turlari. Tuproq va uning ayrim qatlamlarining qalinligi. Tuproqning tusi. Tuproq strukturasi (donadorligi) va mexanik tarkibi. Tuproq qo'shilmasi, qovushmasi. Tuproq yangi yaralmasi.

6-mavzu. Tuproqlar tasnifi, turlari va tuproq unumdorligi. Tuproq eritmasi, havosi

Tuproqlar tasnifi va tasniflash tamoyillari. Tuproq tashxisi. Tuproq unumdorligi va uning turlari. Tuproq unumdorligini oshirishda xorijiy mamlakatlar tajribasi.

Tuproqning singdiruvchanlik qobiliyati. Tuproq eritmasi - tuproqning suyuq tarkibiy qismi. Tuproqda suvning shakli va rejimi. Tuproq havosi va uning tarkibi. Tuproq unumdorligi. Tuproq unumdorligining toifalari (tabiiy, solishtirma, iqtisodiy, sun'iy va b.). Tuproq unumdorligini qiyosiy baholash - tuproq bonitirovkasi.

7-mavzu. Tuproqning mineralogik va kimyoviy tarkibi. Tuproqdagi organik moddalar. Gumuslar.

Tuproq qoplami ko'p fazali tabiiy tuzilma. Tuproqning mineral qismi: birlamchi (dala shpati, slyuda, sliktlar, karbonatlar) va ikkilamchi (gidrooksid, kaltsit, soda, gips, galit, gilli minerallar) minerallar. Tuproqning kimyoviy tarkibi.

Tuproqdagi organik moddalar. Tuproqning gumusli qatlami -

gumosfera. Gumus hosil bo'lish nazariyasi. Gumus tarkibi. Gumusning ekologik roli.

8-mavzu. Tuproqlarning hududiy tarqalish qonuniyatlari. Tuproq geografik rayonlashtirish

Tuproqlarning tarqalishi. Dunyoning Yer resurslari. Tekislik va tog'li o'lkalar tuproqlari shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, ularning tavsifi. Tuproq qoplamining tabaqalanish (differentsiatsiya) omillari. Har xil turdagi tuproqlarning tarqalish qonuniyatlari: gorizontal zonallik, vertikal zonallik (balandlik mintaqalanishi), fatsiallik (provinsiallik), tuproqlarning o'xshash topografik qatorlari, intrazonallik.

Tuproq geografik rayonlashtirish. Tuproq geografik rayonlashtirishning taksonomik birliklar tizimi. Dunyoning tuproq bioiqlim mintaqalari.

9-mavzu. Qutbiy (sovuq), boreal (mo'tadil-sovuq) va subboreal tuproq bioiqlim mintaqalari

Tuproq qoplamining kenglik bo'yicha tuproq-bioiqlimiy mintaqalarga ajartilishi. Qutbiy (sovuq), boreal (mo'tadil-sovuq) va subboreal tuproq bioiqlim mintaqalari tuproqlari. Arktika va tundra tuproqlarining ekologik-geografik tavsifi. Podzol va chimli podzol, nordon qo'ng'ir tipli tuproqlarining ekologik-geografik tavsifi. Subboreal tuproq bioiqlim mintaqasi tuproqlarining ekologik-geografik tavsifi.

10-mavzu. Subtropik va tropik tuproq bioiqlim mintaqalari

Subtropik sernam-o'rmon, subtropik kserofit-o'rmon va buta-dasht subtropik chala cho'l va cho'llar oblastlari tuproqlari. Tropik mintaq tuproqlarini hosil qiluvchi asosiy jarayonlar. Tropik nam-o'rmon, tropik savannalar va kserofit-o'rmon, tropik chala cho'l va cho'l oblastlari tuproqlari. Subtropik va tropik tuproq bioiqlim mintaqalari tuproqlarining ekologik-geografik tavsifi.

11-mavzu. Tog' (balandlik mintaqasi) va qayir tuproqlari

Tog'li hududlarda tuproq hosil bo'lishining o'ziga xos xususiyatlari. Tog'li hudud tuproqlari. Cho'l, adir, tog' va yaylov mintaqasi tuproqlari. Tog' tuproqlaridan foydalanish. Qayirlarda allyuvial tuproqlar: chimli allyuvial, o'tloq allyuvial va botqoq allyuvial tuproqlar. Qayirlardagi tuproqlardan foydalanish.

12-mavzu. Tuproqlarni tadqiq qilish.

Tuproqlarni tadqiq qilish metodlari va metodikasi. Tuproqlarni tadqiq qilish bosqichlari. Tuproqlarni dalada tadqiq qilish. Tuproq kesmasi va u uchun joy tanlash. Tuproq namunalarini olish. Tuproq monolitlarini olish.

13-mavzu. Tuproqlarning sho'rlanishi va melioratsiyasi

Sho'rlangan tuproqlar. Tuproqning sho'rlanishiga olib keluvchi omillar. Birlamchi va ikkilamchi sho'rlanish. Sho'rlangan tuproqlarning dunyo bo'yicha tarqalishi. Sho'rlangan tuproqlarning O'zbekiston Respublikasi bo'yicha tarqalishi. Tuproqlarning sho'rlanishi va uning oqibatlari. Tuproqlar sho'rlanishining oldini olish yo'llari. Tuproq melioratsiyasi.

14-mavzu. Tuproq kartografiyasi, kartalari, yer kadastri va tuproq bonitrovkasi hamda yer resurslari.

Tuproq kartografiyasi – genetik tuproqshunoslikning tuproq xaritalarini tuzish va foydalanish usullarini o'rganadigan bo'limi. Tuproq xaritalari: Umumiy va maxsus tuproq xaritalari. Tuproqni kartalash va tuproq kartalari. O'zbekiston tuproq kartasi. Yer kadastri va tuproq bonitrovkasi. Dunyoning yer resurslari. Tuproqning tabiatdagi roli. Tuproqning jamiyat hayotidagi ahamiyati.

15-mavzu. Tuproqlarning ifloslanishi va ularni muhofaza qilish

Tuproq buzilishi va ifloslanishining sabablari va manbalari. Tuproqlarning kimyoviy ifloslanishi. Sanoat va qishloq xo'jaligi natijasida tuproqlarning ifloslanishi. Tuproqqa ta'sir etish natijasida yuzaga keladigan salbiy oqibatlar. Tuproq eroziyasi va uni oldini olish tadbirlari. Tuproqlarni muhofaza qilishning asosiy tamoyillari. Tuproqlarni muhofaza qilish bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlar. Tuproqlar unumdorligini saqlash, muhofaza qilish va ulardan samarali foydalanish.

III. Amaliy mashg'ulotlarni bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi.

1. Tuproqlar geografiyasining geografik fanlar tizimida tutgan o'rni.
2. Tuproqlarni tadqiq etishga hissa qo'shgan olimlar haqida prezentatsiya tayyorlash.
3. Tuproq paydo qiluvchi ona jinslar.
4. Tuproq hosil qiluvchi gidrologik va iqlimiy omillar.
5. Bilogik va relief omillarining tuproq hosil bo'lishidagi ahamiyati.
6. Tuproqlar klassifikatsiyasi va prinsiplari.
7. Tuproq morfologiyasini tahlil qilish.
8. Tuproq unumdorligi va uning turlari.
9. Tuproqdagi organik moddalar.
10. Tuproq unumdorligi va uni oshirish usullari.
11. Berilgan mavzu asosida referat tayyorlash.
12. Berilgan mavzu asosida tayyorlangan referatga prezentatsiya tayyorlash.
13. Dunyo tuproqlari xaritasi asosida tuproqlarning tarqalish qonuniyatlarini aniqlash.

14. Tuproq geografik rayonlashtirishning taksonomik birliklar tizimi.
15. Tuproq qoplamining kenglik bo'yicha tuproq-bioiqlimiy mintaqalarga ajartilishi.
16. Subtropik sernam-o'rmon, subtropik kserofit-o'rmon va buta-dasht subtropik chala cho'l va cho'llar oblastlari tuproqlari.
17. Subtropik va tropik tuproq bioiqlim mintaqalari tuproqlarining ekologik-geografik tavsifi.
18. Dunyo tuproqlari xartasini ishlash.
19. Dunyo tuproqlari xartasini mazmunini aytib berish.
20. Tog' (balandlik mintaqasi) va qayir tuproqlari.
21. Tog' tuproqlaridan foydalanish.
22. Tuproqlarni tadqiq qilish va tuproq kartografiyasi.
23. Tuproqlarning sho'rlanishi va melioratsiyasi.
24. Birlamchi va ikkilamchi sho'rlanish.
25. Tuproqning jamiyat hayotidagi ahamiyati.
26. O'zbekistonda tuproqlar geografiyasining rivojlanishi
27. O'z o'lkasi tuproqlarini ifloslantiruvchi omillarni aniqlash va muhofaza qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish.
28. Sanoat va qishloq xo'jaligi natijasida tuproqlarning ifloslanishi.
29. Tuproqlarni muhofaza qilishning asosiy tamoyillari.
30. Tuproqlar unumdorligini saqlash, muhofaza qilish va ulardan samarali foydalanish.

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'limni baholash – bu talabalarning jamoaviy tartibda va yakka tartibda berilgan amaliy loyihalarni bajarishlari orqali amalga oshiriladi. Bunda har bir talabaga bitta jamoaviy loyiha va ikkita yakka tartibda bajariladigan loyiha beriladi. Talaba berilgan loyihaning maqsad va vazifalarini, mohiyatini tushungan holda qo'yilgan masalani o'rganib, izlanishlar olib boradi. Olingan natijalarni tahlil qilib, xulosalari bilan taqdimotlar tayyorlab himoya qiladi. Ishchi fan dasturida loyihalarining soni, mavzusi, mazmuni bajarish usullari va topshirish muddatlari to'liq ochib beriladi.

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. V.V.Dokuchayev-tuproqshunoslik va tuproqlar geografiyasining asoschisi.
2. O'zbekistonda "Tuproqlar geografiyasi" fanining rivojlanishi.
3. Tuproq hosil qiluvchi g'ovaksimon nurash mahsulotlari.
4. Tuproqning mexanik tarkibi.
5. Organizmlar va tuproq hosil bo'lishi hamda geografiyasi.
6. Tuproq hosil bo'lishida iqlimning o'rni.
7. Tuproq hosil bo'lishida rel'efning ahamiyati.

	8. Tuproq gumusi va unumdorligi. 9. Tabiat va jamiyat hayotida tuproqning ahamiyati 10. Tuproqlar geografik tarqalishining asosiy qonuniyatlari 11. Tuproq – geografik rayonlashtirish 12. Arktika, tundra va o‘rmon tundra tuproqlari 13. O‘rmon va o‘rmon dasht tuproqlari 14. Dasht tuproqlari 15. Chala cho‘l tuproqlari 16. Cho‘l tuproqlari 17. Subtropik kserofit – o‘rmon oblasti tuproqlari 18. Buta – dasht oblasti tuproqlari 19. Subtropik cho‘l oblasti tuproqlari 20. Subtropik chala cho‘l oblasti tuproqlari 21. Savanna va siyrak o‘rmonlar tuproqlari 22. Dag‘al bargli doimiy yashil bargli o‘rmonlar tuproqlari 23. O‘zbekistonda tuproqlar geografiyasining rivojlanishi 24. O‘zbekistonning tekislik mintaqasi tuproqlari geografiyasi 25. O‘zbekistonning tekislik mintaqasi tuproqlarini muhofaza qilish 26. O‘zbekistonning tog‘ va tog‘oldi mintaqasi tuproqlari geografiyasi 27. Tuproq kesmasi va kartasini tuzish. 28. O‘zbekistonning balandlik mintaqasi tuproqlari joylashuvi geografiyasi 29. Tuproq boniteti 30. Tuproqlar muhofazasi
3.	V. Ta’lim natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar) Fanni o‘zlashtirish natijasida talaba: - tuproq hosil qiluvchi omillar, ularning o‘zaro bog‘liqligi; - tuproq hosil bo‘lish jarayonlari, dalada tuproqlarni xaritada olish metodlari, kompleks tuproq-geografik tadqiqotlarni olib borish metodikasi; - tuproq morfologiyasi, minetologik va kimyoviy tarkibi, tuproqdagi o‘ganik moddalar, tuproq unumdorligi; - tuproqlarning gorizontal va vertikal mintaqalar bo‘yicha tarqalish qonuniyatlari, tuproqning ekologik holatini baholash; - tuproqlarning sho‘rlanishi va ifloslanishi, ularni muhofaza qilish haqida bilimga; - dalada tuproqlarni xaritada olish metodlari; - kompleks tuproq-geografik tadqiqotlarni olib borish metodikasi; - tuproqning ekologik holatini baholash, tuproqlarning sho‘rlanishi va ifloslanishi; - tuproqlarni muhofaza qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish ko‘nikmasiga; - talaba tuproqning ekologik holatini baholash; - tuproqlarning sho‘rlanishi va ifloslanishini tahlil qilish; - tuproqlarni muhofaza qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish bo‘yicha

	xulosalar chiqara olish malakasiga ega bo'lishi kerak.
4.	VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari. - ma'ruzalar; - interfaol keys-stadilar; - seminarlar (mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar); - guruhlarda ishlash; - taqdimotlarni qilish; - individual loyihalar; - jamoa bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar.
5.	VII. Kreditlarni olish uchun talablar: Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar va tushunchalar haqida mustaqil mushohada yuritish, joriy va oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha variantlar asosida yozma topshiriqlarni bajarishi zarur.
6.	VIII. Asosiy adabiyotlar 1. Urazbayev A.K. Tuproqlar geografiyasi. Darslik. – Chirchiq, 2024 2. Ibragimova R. Tuproqlar geografiyasi. Darslik. – Toshkent, 2023. 3. Shomurodova Sh.G', Uktamov U.Sh. Tuproqlar geografiyasi. O'quv qo'llanma, - Chirchiq, 2022. IX. Qo'shimcha adabiyotlar 4. Abdullayev S.A., Nomozov X.Q. Tuproq meliorasiyasi va gidrologiyasi. – T.: Fan vatexnologiya, 2018. 5. Abduraxmanov T. Tuproqshunoslikka kirish. – T., "MUMTOZ SO'Z", 2018. – 140 b. 6. Soils: Genesis and Geomorphology. Cambridge University press. 2005. 7. Nomozov X.Q., Turdimetov Sh. M. O'zbekiston tuproqlari va ularning evolutsiyasi. – T.: Fan vatexnologiya, 2016. 8. Xodjimatomov A., Xolmurodov Sh. Tuproqlar geografiyasi. – T.: «Fan va texnologiya», 2018, 180 bet. 9. Абдрахмонов Т., Жаббаров З.А. Тупроқларни кимёвий ифлосланиши ва муҳофаза қилиш тадбирлари. – Тошкент. "Университет" 2007. 115 б. 10. Баходиров М., Расулов А. Тупроқшунослик. – Т. 1975. 11. Геннадиев А.Н., Глазовская М.А. География почв с основами почвоведения. – М. Высшая школа, 2005. 12. Добровольский Г.В. География почв с основами почвоведения. – М.: ВЛАДОС., 2001. – 384с.

	13. Добровольский Г.В., Урусевская И.С. География почв: учебник – М.: МГУ, 2006. - 460 с. 14. Мирзажонов К. ва б. Тупрок мухофазаси. – Т.: Фан ва технология, 2004. 15. Митрополова Л.В. Картография почв. Учебное пособие. – Уссурийск, 2019. – 108 с. X. Axborot manbalari: 16. www.cspu.uz – Chirchiq davlat pedagogika universiteti rasmiy sayti. 17. www.unilibrary.uz – O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalarining yagona elektron kutubxona axborot tizimi. 18. www.lib.cspu.uz – Chirchiq davlat pedagogika universiteti kutubxona web sayti. 19. www.geografiya.uz – Geografiya sohasiga qiziquvchilar uchun ilmiy-ommabop sayt.
7.	Chirchiq davlat pedagogika universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va universitet Kengashining 2024-yil “<u>29</u>” <u>avgust</u> dagi qarori bilan tasdiqlangan.
8.	Fan/modul uchun mas’ul: Urazbayev A.K. – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Geografiya kafedrası professori, g.f.d.
9.	Taqrizchilar: Sh.I.Ibroimov – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Geografiya kafedrası dotsenti, g.f.f.d. R.A.Ibragimova - O‘zMU, “Tabiiy geografiya” kafedrası dotsenti, g.f.n.